

Kell-e szociális munkás az iskolának?

(Füstölgés egy vagy két új szakma bölcsőjénél)

A magyarországi szociálpedagógus képzés — mint ahogy a szociálpedagógus szakma maga — több évtizedes, kényszerű illegalitásából kilépve, kihasználva a szociálpolitika rehabilitációját, helyét keresi a nap alatt.

Egy új, vagy feltámadó szakma elsőrendű gondja a társadalmi, a szakmai és a tudományos legitimitás megszerzése.

Ami a társadalmi legitimitást illeti, nem állunk valami jól. Egyrészt azért, mert akiknek valóságos szükségletük lenne a szociálpedagógiai gondoskodás-szolgáltatásra, maguk is komoly érdekartikulációs problémákkal küszködnek. Másrészt azért, mert a hazai tudományos és hatalmi hierarchiában, s az itt folyó csatározásokban gyenge a szociális gondoskodást képviselők pozíciója. Ma tehát egyszerűen szólva nincs „társadalmi” megbízó, helyesebben: fordítva működik a hatalmi pozíció. A szakemberek keresik a rászorultakat, nem a rászorultak követelik a szakembereket. S tegyük hozzá: a politikai arénában fellépő erők is csak bátortalanul, félve hivatkoznak a társadalmi szolidaritásra egy olyan világban, ahol egyre nagyobb divat egymással szembefordítani a szolidaritást és a hatékonyságot. (Ezért van — sajnos — nagy esély arra, hogy a szociálpolitikára szánt források a szociálpolitikát mint tudományt és politikai alágazatot, s nem a rászorultakat segítik majd.)

A szakmai legitimitás a szociálpedagógiában illetve az iskolai szociális munkában az iskolaügytől, a pedagógiától, még pontosabban magától a pedagógustól származhatna. De vajon származik-e?

Úgy vélem, ez ma még nyitott kérdés. Nem látom kizártnak, hogy különösen az óvodapedagógusok és a tanítók köréből jelentős erők csatlakoznának a szociális szempont iskolai legitimizálásáért indított mozgalomhoz. (Éppen azért, mert ők tudják csak igazán, mekkora szükség is van valójában a segítségnyújtásra.)

Ugyanakkor persze ebben a körben is feltételezhető ellenérdekeltség: a tanítói omnipotencia lidérce régi akadály mindenféle szervezetfejlesztési törekvés útjában; kérdés, vajon elviselnek-e a tanítók, óvodapedagógusok egy, a sajátjuktól eléggé karakteresen eltérő kompetenciát közvetlen munkahelyi környezetükben.

Ez azért valódi kérdés, mert egy másik intézmény erre vonatkozó kompetenciáját régóta elfogadják — lásd a „problémás” esetek nevelési tanácsadókhöz való „átpasszolásának” rutinját. De ha a szakember

helyben van, s nem csak a „problémás” gyerekekkel, hanem a „problémás” pedagógussal is foglalkozni kíván, hiszen a terápia mindig viszonyrendszerben, s nem elszigetelt „kórképben” gondolkodik. . . Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a hagyományosan erősen tagolt pedagógus-társadalomban éppen a fiatalabb korosztályokkal foglalkozó pedagógusok (tanítók, óvónők) érdekvédelmi és szakmai értékartikulációs pozíciói a legrosszabbak. (Ha összevetjük például a gimnáziumi tanári kar befolyását az óvónőkével, keserűen kell megállapítanunk, hogy nagyon jelentős a különbség.) Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a pedagógus-társadalmon belül a szociális érzékenységük szempontjából kitűnőbb csoportok hallathatják kevésbé szavukat.

Összegezve tehát: úgy véljük, a régi-új szakma képviselőinek érdemes (nem reménytelen) a pedagógusokkal párbeszédet kezdeményezniük a szociálpedagógia létjogáról és határaitól, még akkor is, ha nem a leghangosabbak lesznek a legmegértőbbek.

Bonyolultabb a helyzet a tudományos legitimizációval.

Két terület: a pedagógia és a szociális munka határterületi problémáiból érdemes kiindulni.

Ami a pedagógiát illeti, az elmúlt évtizedben nagyot fordult a világ az iskolai szervezetrendszer funkciói és a követendő oktatáspolitikai célok tekintetében.

A szocialista nevelőiskolai gondolat még 8–10 éve is létező (neveléstudományról és nem az iskolai gyakorlatról beszélünk!) tudományos hegemoniáját ma már csak sirathatja. Sokféle oka van ennek, közülük a legfontosabb a baloldali frazeológiába és következetlen gyakorlatába belesült oktatásirányítás lejáratódása. Az a különös helyzet állt elő, hogy a valóban potenciazavarokkal küszködő oktatásirányítás és a vele mindig is perben-haragban álló neomarxista *munkaiskolai* szélsőbal egyszerre lehetetlenült el a keresztény-konzervatív, a „back to basis” amerikai bővületében élő és *elitképzésért* kiáltó technokratákkal kiegyező jobboldal nyomása következtében. A szocialista nevelőiskola kisebb társadalmi bázissal bír ma, mint a kádári békeévekben (amelyekkel — egyébként okkal — több baja volt, mint napjaink plurális anarchiájával).

Az iskolarendszer — lévén hagyományosan eszköze az átnevelésnek és a túlfeszített modernizációs présnek — korán céltáblájává vált a baloldalt ért kritikáknak. Az elmúlt évtizedben soha nem látott presztízsveszteségen ment keresztül, ami ténylegesen is befolyásolta teljesítőképességét. (Úgy járt, mint az a bank, amelyikben amúgy minden rendben van, „csak” a bizalom rendült meg benne. . .)

A technokrata-konzervatív ellenfél jól kihasználhatja az általános elégedetlenséget az iskolával szemben, de még inkább azt a katasztrófát, amit a hivatalos állami oktatási rendszer és a tényleges mobilitációs javak megszerzésének strukturális kettéválása jelentett az elmúlt tíz évben. A teljesítményképes tudást ma nem az állami iskola adja, hanem a második iskola, sőt egyre inkább a külföldi tanintézet. Kell-e ennél jobb érv a „tanító” (értsd: elit) iskola mellett, ha nyilvánvaló is nagyjából, hogy a hatalmi-társadalmi elit elit-iskolai ideológiájáról van szó? Ma azok fognak a tanító iskola mellett érvelni, akiknek a gyerekeit nem tanítja meg a tanító iskola holnap, mert az esélyegyenlőséget ígérő iskola esélytelenné tette már e csalódott „hallgatag többséget”.

És még egy ütőkártya: a szocialista nevelőiskola — sajnos — nem találta meg támaszát az állami oktatáspolitikában, és nem kereste meg támaszát a nem-állami szférában sem. A klerikális „reakció” tömjénfüstje (még ha olykor baloldali volt is, mint a pártállam) bűdös volt, a vállalkozói szférával meg elvi alapon nem paktált. Így aztán nincs ma hajmeresztőbb vízió, mint egy szocialista munkaiskola — vállalkozási, vagy önkormányzati, nem állami formában.

Ilyen helyzetben a pedagógiában gondoskodó, még inkább szociálisan gondviselő iskolával előlépni csak nagyon óvatosan lehet. Az a rés, ahol az összeomlott bástyafalak törmelékein előre lehet lépni, a szakszerű, fogyasztói köre által kontrollált, szolgáltató iskola. Persze a probléma nem abban van, hogy megfogalmazzuk ennek az iskolának az ideológiáját, hanem abban, hogy megtaláljuk ehhez a tudományos hátteret és a vonzó külhoni mintát. (Utóbb csak keresés kérdése, és ha észak-nyugatnak indulunk, nem is kell olyan soká keresni. . .)

A szakmai-tudományos háttér potenciálisan adott, azonban először szembe kell néznie számos kudarcával, le kell vetnie ideológiai burkát, és figyelmét nagyfokú józansággal a társadalmi tények felé kell fordítania. A legfontosabb feladat: megtalálni azokat a társadalmi rétegeket és csoportokat, amelyeknek gyerekei ilyen, és éppen ilyen (szakszerűen szolgáltató és gondoskodó) iskolára számítanak. Nem vitás, hogy vannak ilyen rétegek, s az sem vitás, hogy kiszolgáltatásuk, egészséges, differenciált, szociális törődést is nyújtó szolgálatuk szakszerű — többek között szociálpedagógiai — felkészültséget igényel.

Mielőtt rátérnénk a szociális munka területiális konfliktusainak értelmezésére, egy veszélyre még fel kell hívnom a figyelmet: a szociális munka mint szakma és mint diszciplína megteremtésén fáradozók számára a pedagógiai ideológiai piac kofaharcai — esetenként úgy tűnik — koloncként tűnnek elő. Ezt meg lehet érteni, azonban veszedéseink szüneteiben egyszer nem lenne haszontalan figyelmeztetni őket: a szociálliberális baloldali gondolat elfogadtatásának az oktatásügy világában kb. ugyanolyan rosszak az esélyei, mint a szociálpolitikában. Ne higgyék tehát, hogy tollvonással elintézhető: legyen maga a pedagógia átitatva a szociális szemponttal. A sokat hangoztatott piacosítás és ösliberális szabadverseny fantazmagória épp úgy áthatja az oktatásügy parancsnoki bunkereinek levegőjét, mint a szociálpolitikáét. Ugyanaz a füst csípi szemünket (amiből persze még nem feltétlenül következik, hogy együtt — és nem külön — kell szellőztetnünk).

Ami pedig a szociális munkát illeti: a szociálpedagógiának ezen a területen is nagy belső vitákkal kell szembesülnie. Itt nem akarunk elveszni a részletekben, ezért a különböző felfogású szakmai-, felsőoktatási műhelyek közötti részletkérdéseket érintő vitákra nem térünk ki; van azonban egy olyan általános vitakérdés, amely megfontolást igényel. Egy szakma — általában — legalább kétféle úton alakíthatja ki saját, viszonylag elfogadott, viszonylag állandónak tekintett identitását.

Az egyik út a gyakorlattól vezet az elmélet, a részletek felől az általános felé, s a kognitív struktúrák elemzésekor használatos kifejezéssel szólva *induktív*nak nevezhető. Erre az útra akkor lépünk, ha a tudományt a gyakorlat részleteiből építjük fel viszonylag hosszabb idő

alatt, hasonlatosan ahhoz, ahogy mondjuk a nyelvészet fejlődött, alakult.

A másik lehetőség fordított: új diszciplína születik, ami új módon működő gyakorlatot hív életre. Ebben az esetben a szakma megteremtésében a tudomány, közelebbről a szakmát felsőfokon tanító csoport képviselői viszik a prímet. Nyilvánvaló, hogy esetünkben ez utóbbiról, fentről lefelé építkezésről, dedukcióról, sőt a mozaikszerűen működő gyakorlattal szembeni kritikai attitűd jelentős szerepéről van szó. Hozzá kell tennünk: nem nagyon van más út, mivel a jelenlegi (mozaikszerű, hézagos és meghaladott) szociálpolitikai gyakorlatból aligha fog kinőni a szociális munka elmélete és gyakorlata — a megkívánt, a jelen rossz gyakorlatát kritikailag meghaladó módon.

Hogy ez mennyire pontosan, vagy mennyire torzítva írja le napjaink fejleményeit, nem is igazán érdekes. (Máris hallani vélek az általánosítástól óvó véleményeket.) Sokkal fontosabb, hogy még ha féligazság is, ahogyan a szociális munka hazai születését jellemzem, van egy vitathatatlan következménye az ilyen, vagy ehhez hasonló fejlődésmentnek. És ez abban ragadható meg, hogy a szakma születésének megkerülhetetlen és cáfolhatatlan kísérőjelensége a sterilitás-igény. Ez a territoriális küzdelmek kiéleződésével, a rokon szakterületektől való rigorózus elhatárolódás-igénnyel, vagyis a „tabula rasa” iránti sóvárgással jár. A szociális munka önálló szakma, önálló területtel és önálló filozófiai-etikai rendszerrel — hirdetjük, s azt várjuk a tereptől, a gyakorlattól, hogy nyisson tért szakmai elképzeléseink megvalósításához. A legtöbb dologgal kapcsolatban azt gondoljuk: ezt így és nem másképpen kell csinálni, s csak azért történik még ma is másképpen (a régi rossz módon, pl. a családgondozás valóban sok szempontból lehetetlen széttagoltságában), mert a rokon szakterületek nem akarnak vagy nem tudnak kellőképpen „visszahúzódní” az általunk kijelölt területről.

Öt évvel ezelőtti nyugat-németországi tanulmányutamon azt tapasztaltam, hogy a *social worker* szakma nem más, rokon területek rovására, hanem mintegy „általuk” létezik. Súlyát a különböző szakterületek (orvos, pedagógus, művész, szervező, gyógypedagógus, hivatali ügyintéző, jogász stb.) egészen magasan fejlett kommunikációs kultúrája és -szabályrendszere, és saját (nem sovén) szakmaiságának magas színvonala adja. (Félreértés ne essék, nem hiszem, hogy a szociális munkás mással pótolható, ám nyilvánvaló zavarokhoz vezetne, ha a hazai gyakorlatban úgy jelenne meg, hogy megjelenésével egy egyébként kitűnően (?) működő praxis sokrétű kommunikációs hálózatát és koordinációs rendszerét zilálná szét.) Ez a veszély egyébként ott nem fenyeget, hiszen bizonyítékaink vannak arra, hogy a szakma ott is működik (paralel alternatívaként), ám a szociális munkás hiánya esetén is funkcionál az ellátó hálózat.

Ez a jelenség Németországban valószínűleg arra vezethető vissza, hogy nem *modellje* van a szociális ellátásnak, hanem működő (alternatív) *gyakorlata*. A szakembereknek tehát nem *valahogyan kell*, hanem *mindenhogyan lehet* (feltéve, ha a laikus kontroll és a mindig éber adófizető állampolgár megalégedésére teszik) dolgozni.

Mit jelent ez a szakma hazai születése szempontjából? Fenyegetni fog a szakmai sovinizmus Székellája és az ellátásban jelentkező hézagok Kharüdisze. Ezeket elkerülni nem jelent mást, mint türelmet

gyakorolni azokkal a nem szabványos megoldásokkal szemben, amelyek — mint egymás alternatívái — majd csak kitermelik a legjobb, vagy a bizonyos helyzetekben legjobb megoldásokat.

Úgy vélem, meg kellene fontolni egy olyan stratégia lehetőségét, amely nem a „minden, vagy semmi” alternatíváiban gondolja, gondolatolja végig a szociálpedagógia, a szociális munka és a pedagógia háttérterületi problémáit. Ez ugyanis csak abban az esetben eldönthető és eldöntendő kérdés, ha fentről lefelé, deduktíve, „tudományosan” közelítünk a problémához. Nemcsak úgy lehet (bár — előbb írtam —, itthon erre van nagyobb esély).

Egyébként a szociálpedagógia, a szociális munka és a pedagógia viszonya egymáshoz nem eldönthető/eldöntendő, hanem eldőlt, vagy még inkább elválik. A szociálpedagógiának erre kell játszania: szakmát kell csinálni alulról, figyelni kell, hogyan csinál a jól képzett szakember szakmai tudásából létező szakmai gyakorlatot, és vizsgálni kell, hogy ennek a gyakorlatnak hol (mely területeken) és mekkora a „vevőköre”. Ezek az adatok meggyőzőbbek lesznek az egyébként jól tállalt érveknél.

Ha arra keressük a választ, hogy hogyan férhet meg békés egymás mellett élésben az iskolai szociális munka és a szociálpedagógia a hazai szociális munka növekedésének körülményei között, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a pedagógia annál jobb és a szociális munka is annál jobb, minél differenciáltabb. E differenciáltságnak az adja meg az értelmét, hogy az egyik illetve a másik szakma minél rugalmasabban alkalmazkodjon a kliens szükségleteihez. Ezt akkor tudják megtenni, ha a rokon területek szabályszerűségeitől nem megnyomóritva, önmaguk belső logikája szerint építik fel szolgáltatásaikat, s igénybe veszik a rokon területek segítségét.

Meggyőződésem, hogy a szociális munka akkor válik igazán eredményes, teljesítőképes szakmává, ha — hűen önmaga eszményeihez — toleránsan viszonyul más szakterületek képviselőihez, támaszkodik saját gyakorlatában szerzett tapasztalataira, azokat hozzáférhetővé teszi más szakmák képviselőinek, s maga is tanul azoktól.